

Muotokuvia muistista: Pertti Karkama,
kulttuurikriitikko

—

Juhani Niemi

Pertti Karkama (1936–2022) opiskeli alun perin kieliä ja ryhtyi valmistuttuaan kielten opettajaksi kotikaupunkiinsa Ouluun. Saksan kieleen hän oli saanut tuntuman jo koulupoikana liikkueensa kesätoissa Keski-Euroopassa. Työskentely ruotsin ja latinan opettajana 1960-luvun Oulussa ei kuitenkaan tyydyttänyt hänen kunnianhimoaan, ja niinpä hän lähti tekemään väitöskirjaa konfliktiriimaaneista professori Irma Rantavaaran ohjauksessa. Marxilaisesti orientoitunut metodi herätti Helsingin yliopiston piirissä sen verran vastarintaa, että väitöskirjan tarkastaminen siirtyi vuonna 1971 Oulun yliopistoon, jonne Raoul Palmgrenin johdolla oli vuodesta 1968 lähtien syntynyt marxilainen koulukunta.

1970-luvun alussa Karkama lyöttäytyi Oulun yliopiston apulaisprofessori Esko Ervastin kanssa kirjoittamaan kouluille tarkoitettua kirjallisuushistoriaa. Kirjan tilasi Ervastin entinen oppilas, valtakunnan provokaattori Hannu Taanila, joka tuolloin toimi Tammen tietokirjallisuuden osastopäällikkönä. Kun Ervasti-Karkaman *Suomen kirjallisuushistoria* (1973) ilmestyi, kustantaja markkinoi sitä ”ensimmäisenä Suomen kirjallisuutta ja sen vaiheita koskevana yleisesityksenä, jossa kirjallisuutta tarkastellaan yhteiskunnallisissa kokonaiskehyksissä” ja ennakoiti, että siitä tullaan käymään kiistaa. Näin tapahtuikin: oppikirjan herättämät reaktiot näkyivät päivälehtien pääkirjoituksissa ja jopa eduskuntakyselyissä.

Samaan aikaan Karkama sai maineen vaikeatajuisena teoreetikkona. Arvostelijat näkivät hänen metodiset kirjoituksensa pelaamisena liian monitulkintaisilla ja päällekkäisillä termeillä ja sitä kautta harvojen älyllisenä huvitteluna. Toisaalta Karkaman soveltaessa oppineisuuttaan Teuvo Pakkalan tuotantoon (1975) Pekka Tarkka moitti hänen ”veistäneen lukutikkunsa piilukirveellä”. Karkamaa arvosteltiin myös siksi, että hän teoksessaan *Metodi ja maailmankatsomus* (1974) näytti kirjallisuuskäsityksensä pohjalta puhuvan taiteen suuntien ”ohjaamisesta”.

Karkama oli tullut Oulun yliopistoon kirjallisuuden assistentiksi 1960-luvun lopulla ja eteni vaiheittain dosentuurin ja apulaisprofessorin viranhoitojen kautta oppiaineen professoriksi vuodesta 1978 lähtien. Elämä oppiaineessa ei aina ollut auvoista: Karkama kertoi myöhemmin, että kun Palmgren ja Ervasti eivät tulleet toimeen keskenään, he viestittelivät toisilleen lappujen avulla. Ongelmia syntyi myös, kun kirjailijana ja suomentajana tunnettu Kirsti Simonsuuri hoiti apulaisprofessuuria laitoksella 1970- ja 1980-luvun vaihteessa. *Pohjoisessa yökirjassaan* (1981) hän raportoi vastakohtaisuuksista ”vanhemman” ja ”nuoremman” professorin kesken ja kertoi vaikutelmastaan, jonka mukaan jälkimmäinen tuntui kamppailevan dogmaattisuuden pauloissa ”yrittämässä etsiä järjestelmää, joka olisi täydellinen”.

Yksi tie ”täydellisen järjestelmän” etsimisen umpikujasta on varmastikin ollut heittäytyminen tutkimaan vanhempaa kulttuurihistoriaa. Vakiinnuttuaan Oulun yliopiston kirjallisuuden professoriksi Karkama ryhtyi analysoimaan

1800-luvun kirjallisuutta, jonka taustoittamiseen hänen erinomainen kielitaitonsa oli suureksi avuksi. Jonkinlaisena tieteellisenä läpimurtona Karkama julkaisi monografian *Vapauden muunnelmat* (1982), joka käsitteli J. L. Runebergin maailmankatsomusta tämän epiikan pohjalta. Latinaa ja vanhaa ruotsia hallitseva tutkija pystyi ankkuroitumaan Runebergin ajattelutapaan ja yhdistämään laaja-alaisesti runoilijan katsomukset aikakauden filosofiseen ja esteettiseen valtavirtaan. Karkaman mukaan Runeberg ilmensi tuotannossaan ennen muuta filosofian perusongelmaa ihmisen vapauden mahdollisuuksista.

Kun Karkama 1980-luvun puolivälissä hakeutui virkavapaalle, hän henkilökohtaisessa kirjeessään kuvasi laitoksensa tilaa sillä hetkellä ”melkein idylliseksi”. Tämä ei estänyt häntä hakemasta virkoja muualta, ensin Helsingin yliopistosta ja sittemmin Turusta, jonka yliopiston kotimaisen kirjallisuuden professoriksi hänet valittiin vuodesta 1988 lähtien. ”En lähde Oulusta ovet paukkuen”, hän ilmoitti *Kalevan* haastattelussa loppuvuonna 1987. Tämän voi uskoa: Oulu oli hänelle muistojen ja nostalgian kaupunki vähän samalla tavalla kuin Peter von Baghille. Kun myöhemmin keskustelin Karkaman kanssa hänen suhteestaan yliopistokaupunkeihin, hän moitti Turkoa kaupparovarien kaupungiksi, mutta koki Oulun erilaisena.

Runeberg-tutkimukset aloittivat Karkaman projektin, jossa hän myöhemmin jatkoi J. V. Snellmanin ja Elias Lönnrotin parissa ja viime kädessä sukelsi syvälle Arvid Järnefeltin maailmaan. Karkaman oppi-isä Raoul Palmgren oli aikanaan julkaissut pamfletiksi luokitellun teoksen *Suuri linja*, jossa oli esittänyt 1800-luvun suurmiesten edustaneen myös edistyksellistä ohjelmaa. Voisi tulkita, että Karkama tarttumalla kansallisiin portaalihahmoihin halusi tutkimuksillaan vahvistaa Palmgrenin teesejä ”kansakunnan asialla” olleiden nationalistien progressiivisuudesta.

Karkaman panos oli merkittävä 1990-luvun kolmiosaisen kirjallisuushistorian taustavaikuttajana ja ideologina. Hän johti hankkeeseen liittyvää Suomen Akatemian tutkimusprojektia, jonka yhteydessä järjestettiin ahkerasti valtakunnallisia seminaareja Turussa. Kirjallinen modernismi ja yleinen modernisaatio olivat keskeisiä termejä Karkaman myöhemmissä tutkimuksissa. Kaikkein edustavimpana hänen 1990-luvun teoksistaan voi pitää monografiaa *Kirjallisuus ja nykyaika* (1994), jonka Tieteellisten seurain valtuuskunta valitsi yhdeksi vuoden tiedekirjoista.

Lähdettyään eläkkeelle vuonna 1999 Karkama ei suinkaan jäänyt lepäämään ansaituille laakereilleen. Hän jatkoi tutkimuksiaan suomalaisen kirjallisuudentutkimuksen ”grand old manina”. Viimeisenä monografianaan Karkama julkaisi 640-sivuisen teoksen *Järnefeltistä (Vallan orjat ja ihmisarvo, 2010)*, joka perustui pitkäaikaiseen kiinnostukseen Suomen Tolstoita kohtaan. Tässä kohdin olin lähellä joutua törmäyskurssille Karkaman kanssa, kun itsekin olin pitkään ollut harrastunut Järnefeltistä. Saatuaani Akatemialta lukuvuodeksi 2003–2004 varttuneen tieteenharjoittajan määrärahan Järnefeltin elämäkertaa varten, sain myös hieman ärtyneen puhelinsoiton Karkamalta hänen kertoes-

saan omista tutkimusintresseistään. Tavatessamme keskustelimme hankkeistamme ja vähitellen huomasimme, miten erilaisista näkökulmista ja toisiaan täydentäen lähestyimme yhteistä kohdettamme.

Filosofian ohella uskonto näkyi yhtenä kiinnostuksen kohteena Karkaman ajattelussa. Se ilmeni jo Runeberg-tutkimuksen analyyseissä, mutta erityisen intensiivisesti emeritusprofessori luotasi Järnefeltin uskonnollisuutta. Marxilaiseksi tutkijaksi luokiteltu Karkama ymmärsi hämmästyttävän hyvin Järnefeltin yksilöllistä uskoa ja pohjimmaltaan anarkistista maailmankatsomusta. Viime kädessä Karkama paalutti kirjailijan modernisoituvan maailman tarkkänäköiseksi kuvaajaksi ja kytki tämän ns. elämänfilosofiseen traditioon.

Voi pohtia sitä, oliko Karkaman herkkyydessä lukea uskonnollisia tekstejä jotakin omakohtaista, joka olisi johtunut henkilökohtaisesta perimästä. Erään 1980-luvulla pidetyn seminaarin illanistujaisissa hän kertoi, miten häntä oli vakavassa mielessä pyydetty herätysliikkeen puhujaksi. Sellaiseksi hän ei kuitenkaan lähtenyt. Joskus keskustellessamme Karkama saattoi myös mainita mielenkiinnostaan kierrellä kesällä vanhoissa kirkoissa.

Vaikka Karkama tutkijanuransa loppuvaiheissa kieltäytyi marxistin leimasta, hänen myöhemmässä tuotannossaan on havaittavissa punaisena lankana kulttuurikritiikki, jonka taustalla näkyi halu vastustaa uusliberalistista poliittista suuntausta. Yhtä hyvin sen voi tulkita perinteisessä mielessä kapitalismin kritiikiksi. Teoksessaan *Kulttuuri ja demokratia* (1998) Karkama eritteli kulttuurin tilaa markkinavoimien paineessa ja pohdiskeli demokraattisen ja moniarvoisen dialogin mahdollisuuksia. Samaa kulttuuripoliittista agendaa hän jatkoi omakustanteena ilmestyneessä teoksessaan *Kapitalismin varjossa* (2015). Humanistin puheenvuoroksi tarkoitettu kirja jäi pahasti marginaaliin: siitä julkaistiin vain yksi vähäinen arvostelu.

Juhani Niemi

Suomen kirjallisuuden professori (emeritus)

Tampereen yliopisto